

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Markaryds kyrka

Markaryds socken i Markaryds kommun
Kronobergs län

Smålands museum
David Fuchs

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo genomfört en karakterisering och kulturhistorisk värdering av Markaryds kyrka. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karakteriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning i kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning

Kortfattad historisk beskrivning

Markaryd omnämns för första gången år 1307. Markaryds församling avgränsas i de fyra väderstrecken av urgamla gränser. Kyrkligt sett är Markaryd idag ett enförsamlingspastorat vilket ingår i Markaryds kommun. Markaryds tidigaste kyrka, troligen uppförd i trä, skall ha varit belägen på samma plats som den nuvarande kyrkan. Denna ersattes av en andra medeltida stenkyrka vilken förstördes i en brand, orsakad av ett åsknedslag, 1851. Kyrkan hade så sent som 1795 försetts med nytt torn av murmästaren Carl Hellsten. När grunden lades till den nya kyrkan bibehölls det gamla tornet vilket höjdes och försågs med en lanternin. Den nya kyrkan uppfördes av byggmästarna Johannes Herrlin och Jonas Malmberg år 1855 efter ritningar av arkitekt Carl Gustav Blom Carlsson upprättade år 1853. Invigningen förrättades den 30 augusti 1857 av dåvarande kontraktsprosten i Agunnaryd, Peter Granstrand. Kyrkan står på kronogrund och är inom murarna 35,6 meter lång och 17,8 meter bred och uppfördes till en kostnad av 40 000 riksdaler. När kyrkan invigdes fanns det 1200 sittplatser, 1040 i långhuset och 160 st på läktaren. Landskapet kring kyrkan består av öppna betesmarker och våtmarksängar. Tillsammans med församlingshemmet utgör Markaryds kyrka socknens centrum.

Exteriör

Markaryds kyrka är en välbevarad nyklassicistisk kyrka som i såväl sin exteriör som interiör följer Carl Gustav Blom Carlssons fastställda ritning från 1853. Kyrkan består av ett rektangulärt långhus med ett absidialt korutsprång i öster. Mitt på absiden finns en entré med stentrappa som leder in i sakristian. Ovan entrén står det skrivet ”Byggd af J. Malmberg No 7”. Söder om entrén finns en kopparklädd källarnedgång som leder ned till pannrummet där man idag har en oljepanna installerad. Tidigare fanns här ett vedeldat uppvärmningssystem med lågtrycksånga. I väster står tornet från den gamla kyrkan kvar. Detta höjdes och försågs med lanternin när den nya kyrkan uppfördes 1854. I tornet finns två klockor. Den stora klockans inskription lyder: ”År 1854 blef denna klocka till Markaryd gjuten af C A Norling i Jönköping”.

Kyrkobyggnaden är uppförd av 1,3 till 1,5 meter tjocka stenväggar. Väggarna är putsade och vitkalkade såväl exteriört som interiört. Putsen är en traditionell spritputs med slätputsade fönster- och dörromfattningar och under takfoten löper en väldekorerad takgesims. Kyrkans välvda fyrluftsfönster är högresta och rikligt spröjsade. Fönstren är inte kopplade. Bågarna är i trä och målade i en svagt bruten vit kulör. Det blåsta glasets ojämna struktur bidrar starkt till fönstrens livfulla karaktär och gör det infallande ljuset vackert skimrande. De befintliga tornfönstren är ursprungliga med smidda hakar och beslag. Kyrktaket är belagt med koppar men var ursprungligen spåntäckt. I tornet finns en liten bit av det gamla spåntaket bevarat. De små porthusen vid långhusets portaler är starkt bidragande till kyrkans exteriöra särprägel liksom tornets oktagonala lanternin. Porthusens krön pryds av två kopparinklädda klöverbladskors vilka ersattes med nya så sent som sommaren 2000. Ovan entrén på det norra porthuset står det skrivet ”Uppförd under konung Oscar II:s regering 1854”. Lanterninen är glasad med rikligt spröjsade fönster och pryds i hörnen av pilastrar. Tornet har en mjukt rundad kopparklädd huv. Utmed kyrkans södra långsida har man anlagt en handikappramp med två uppfarter. Rampen upprättades utifrån ett förslag av Martin Lindstam och leder upp till den södra porthusentrén. Den är belagd med sjöstensplattor och försedd med ett kraftigt, vitmålat järnräcke av rundjärn.

Invid södra långsidans entré står en sten rest, den s.k. Hunestenen, vilken kommit att bli något av en symbol för Markaryd. Stenen har tre inhuggna tecken, en tång, en hammare och ett

kors. Stenen har, alltsedan den rapporterades till Kungl. Maj:t 1667 som socknens enda fornminne, haft en särställning i socknen och varit rikt mytomspunnen.

Sockenstugan ligger i nuläget på andra sidan den gamla häradsvägen som löper utmed kyrkans norrsida. Stugan är dock föremål för en flytt på grund av en vägomsträckning och kommer att placeras på parkeringen som är belägen öster om kyrkan. I ett av sockenstugans vindsrum har man låtit inrätta ett litet museum där man samlat en del av kyrkans äldre inventarier, bland annat finns här rester av den gamla kyrkans orgelfasad med vackra skulpturala arbeten samt sidostycken från en äldre predikstol.

Som en följd av samhället Markaryds utveckling har kyrkogården kommit att utvidgas vid ett flertal tillfällen under 1800- och 1900-talen. Den äldsta etappen som fortfarande kan skönjas skedde i samband med den nya kyrkans uppförande 1854-55. På kyrkogårdens södra och östra sida har stenvuren tagits bort och här minner den bevarade trädkransen om första etappen av kyrkogårdens utvidgning. Samtliga kvarvarande stenmurar är kallmurade. Kyrkogården är ordnad utifrån en rutnätsplan och huvudsakligen orienterad söder och öster om kyrkan. Samtliga gångar är asfalterade. Den gång som leder rakt öster ut kantas av en trädallé. I kyrkogårdens sydvästra hörn har man i anslutning till den angränsande Klocksjön anlagt en minneslund och i kyrkogårdens motsatta hörn finns ett kvarter reserverat för urnsättningar. Huvudentrén till kyrkogården är belägen på kyrkans norra sida där kyrkogården inramas av ett trästaket. I övriga väderstreck avgränsas kyrkogården av stenmurar tillkomna i modern tid. På kyrkogårdens södra del står ett gravkapell och ett pumphus vilka uppfördes på 1950-talet. Byggnaderna är murade med huggna naturstensblock. I pumphuset har man också inrättat toalett för kyrkogårdens besökare.

Interiör

Kyrkans ljusa nyklassicistiska interiör är praktiskt taget orörd med ett välbevarat vapenhus med dubbla trappor som leder upp till läktaren och vidare upp i tornet. Färgsättningen går övervägande i vitt, pärlgrått och guld. Altarringen smyckas av förgyllda stjärnor och dess knäfall är klädd i mörkröd sammet. Predikstolen, den slutna bänkinredningen samt orgeln och orgelläktaren är ursprungliga. Orgeln byggdes av Carl Elfström och tillkom 1877. Fasaden ritades av Otto August Mankell 1876. Kyrkans inredning uppges från början varit målad i pärlgrått med mycket förgyllda detaljer.

I vapenhuset återfinns gravstenen efter brukspatronen Anders Thim som i slutet av 1700-talet lade grunden till en industriell verksamhet i det angränsande samhället Timsfors. I vapenhuset förvaras också foten till den äldre dopfunten från 1200-talet. Golvet i vapenhuset är belagt med slipade sandstensplattor vilka tillkommit under senare tid. Framför kyrkdörren i tornet ligger en medeltida gravsten med nednött inskription.

Kyrkans tak är ett vitmålat tunnvalv utav kilsågade bräder. I mötet mellan tak och vägg löper ett profilerat listverk. Kyrkans båda sidoingångar har försetts med vindfång vars utformning väl smälter in i kyrkans interiör. På det norra porthusets vindfång står en kristusfigur. I långhuset finns fyra bänkkvarter. De båda främre kvarteren har vardera 10 bänkrader och de båda bakre kvarteren 15 rader. I de södra bänkkvarteren har det avlägsnats 3 bänkrader, 2 längst bak och en längst fram. Ursprungligen fanns det bänkar på läktarens båda sidor men på senare tid har bänkarna på norra sidan avlägsnats och ersatts med stolar. Golven i långhusets bänkar har täckts med linoleummattor för att underlätta städningen och förhindra golvdrag från det gistna trägolvet. I mittgången och de båda sidogångarna täcks golvet utav en grågrön

heltäckningsmatta. Läktaren bärs upp av 8 pelare och fyra pilastrar samtliga kröns av förgyllda kapital. Under läktaren på vardera sidan om dörren ut mot vapenhuset hänger det en lampett med tre stearinljus. Takkronorna som tillkom i samband med renoveringen på 1950-talet utgör med sina vackra proportioner och tydligt konstruktivistiska utformning ett dekorativt inslag i kyrkans interiör. 1977 ersattes det gamla orgelverket med ett nytt. Detta byggdes in bakom den gamla orgelfasaden från 1877.

1958 genomfördes en omfattande interiör renovering under ledning av domkyrkoarkitekt Eiler Graebe. Det var vid detta tillfälle som koret försågs med de nuvarande blyinfattade fönstren. Korfönstren hade tidigare varit genomskinliga ut mot sakristian och gav då ett rikligt ljusinflöde. Det skarpa ljuset upplevdes dock störande och under en tid hade man provisoriskt hängt upp gulaktiga draperier för att dämpa ljusinfallet. Diskussioner fördes om man istället för fönster skulle pryda korväggen med en altartavla men man önskade behålla korets fönster för att inte förvanska kyrkans ursprungliga karaktär. Eiler Graebe fick kännedom om de fönster som den danske arkitekten Palle Bruun i samarbete med Holmegaards Glasverk just höll på att utföra för kyrksalen i Det danske hus i Paris. Han rekommenderade denna lösning för Markaryds kyrka och i samband med hundraårsfirandet, 1957, skänkte svenskamerikanen Henning Junior Andersson 4000 dollar till nya korfönster. Så försågs det tredelade korfönstret med ny dekor och ekkorset som prydde altaret avlägsnades och förvaras nu i den angränsande sockenstugan, korpartiet utvidgades och ett nytt altarbord tillkom vid samma tidpunkt. I samband med renoveringsarbetet målades också kyrkans valvbåge ovan koret om. Ursprungligen var denna blå med förgyllda reliefmotiv och en försilvrad duva. Denna färgsättning var karaktäristisk för senempirens stilideal. I övrigt var det pärlgrått som dominerade kyrkans färgsättning.

Vid samma renovering utrustades kyrkan också med sex stycken elektriska ljuskronor och de två äldre 12-armede ljusstakarna flyttades fram i koret. Den äldsta takkronan är från 1706 och skänkt till kyrkan av Annika Jacobsdotter den andra är från 1837 och skänkt av Nils Jeppson i Porkenahult. För hela belysningsplanen svarade konstnären Knut Hallgren som bland annat belyst Storkyrkan i Danderyd, Jönköpings Sofia samt Heliga trefaldighet i Uppsala. På väggfältet mellan fönstren mittemot predikostolen hänger ett kors från ett triumfkrucifix som i samband med renoveringen konserverades av konservator Erik Sköld, Halmstad

1986 kompletterade man belysningen i Markaryds kyrka. Kyrkorummets takkronor och lampetter bibehölls som goda exponenter för 1950-talets konsthantverk. Dessa kompletterades med fyra stycken nya lampor i neutral utformning vilka placerades mitt emellan befintliga takkronor. Vid sidorna av koret placerades två flyttbara golvlampor.

Kyrkans viktigare inventarier utgörs av en fot till dopfunten från 1200-talet återförd till kyrkan på biskop Stadeners initiativ 1938 efter att ha varit på drift, först på kyrkogårdsmuren, sedan i en trädgård i Timsforsbruk som bord, en medeltida gravsten, ett krucifix från 1400-talet, ljuskronor från 1690-talet, sockenbudstyg från 1760, en kollektbå från 1767, kandelabrar och väggplåtar från 1600- och 1700-talen, delar av en äldre predikstol från tidigt 1700-tal, kalk och patén från 1806. En del av dessa inventarier återfinns i det museum som inrättats i sockenstugan.

Kulturhistorisk bedömning

Nyklassicismen kännetecknas inom arkitekturen av en strävan att efterlikna den klassiska stilen i antikens Rom. Utmärkande drag är bruket av kolonner eller pilastrar, friser och

klassiska dekorornament. Färgsättningen har skett i ljusa kulörer med ett fåtal strama dekorationer samt att man använde sig av skuggverkan för att teckna detaljer och listverk. Entrén försågs ofta med en tung omfattning och kraftiga pardörrar av trä.

Markaryds kyrka utgör med sina högresta fönsteröppningar, ljusa öppna interiör och sparsmakade färgsättning i grått, vitt och guld en välbevarad representant för de nyklassicistiska kyrkorna i den här regionen. Bidragande är också de kraftigt utformade porthusen och tornets oktagonala glasade lanternin. Under årens lopp har Markaryds kyrka genomgått ett flertal förändringar med utgångspunkt i förändrad liturgi och estetiska ideal. Kyrkan har trots detta bibehållit sina nyklassicistiska stildrag av renhet och enkelhet.

Till skillnad från flera andra kyrkor från den här tiden så har läktaren i Markaryds kyrka förblivit fri från underbyggnation i form av förråds- och sanitetsutrymmen. Detta är en starkt bidragande orsak till kyrkorummets känsla av luft och renhet.

Vid framtida renoveringar och önskemål om förändringar är det därför av yttersta vikt att hänsyn tas till kyrkans välbevarade nyklassicistiska karaktär.

Kyrkogårdens utvidgande har skett i flera steg och det enda som idag minner om den ursprungliga kyrkogårdens gränser är den rad av träd som löper på jordvallen som sträcker sig utmed kyrkans östra sida. Ur kulturhistorisk synpunkt är det viktigt att bevara träden då de så tydligt minner om kyrkogårdens tidigare utvidgningar. Vid förnygring av kyrkogårdens trädbestånd bör därför hänsyn tas till tidigare placering och trädslag.

Händelseregister

1350	-	Första skriftliga belägget för Markaryds socken
1795	-	Markaryds medeltida kyrka byggs till och förses med nytt torn murat i sten
1851	-	Markaryds medeltida kyrka brinner
1853	-	Arkitekt Carl Gustav Blom Carlsson tar fram ritningar till en ny kyrka
1854-55	-	Markaryds nya kyrka uppförs
1863	-	Lanterninen glasas
1877	-	Orgel byggd av C Elfström, Ljungby
1800-t slut	-	Två kaminer installeras 1895 Ommålning av interiören i vitt och guld Relief uppsatt på läktarbarriären
1914-15	-	Exteriör och interiör renovering. (arkitekt F Falkenberg) Vindfång inrättade vid ingångarna Nytt golv i vapenhuset Insättning av innanfönster Klädsel och stoppning på sittbänkar Ommålning av interiören i samma färger som tidigare
1930	-	Installation av centralvärmeledning Bjälklaget över pannrummet brandsäkras Isoleringsåtgärder vidtas för att förhindra fukt i pannrummet
1931-32	-	Kyrkans papptak ersätts med kopparplåt

- Ommålning av interiören
Stuckdekor på korväggen
- 1939 - Nytt orgelverk av J Grönvall
- 1957-58 - Exteriör och interiör renovering. (arkitekt E. Graebe)
Utvidgning av korpartiet
Nytt altarbord
Korfönster byts ut prismaglas med mönstereffekt
Sittbänkarna försedda med stoppning och tygklädsel
Ommålning i ljusa färger
Konservering av det medeltida korset vilket tillhört ett triumfkrucifix
Elektrisk installation med nya armaturer
- 1977 - Nytt orgelverk, A Mårtenssons Orgelfabrik AB, Lund
- 1980 - Handikappramp vid södra ingången utifrån förslag av Martin Lindstam
- Hygienutrymme i Sakristian utifrån förslag av Martin Lindstam
- 1983-86 Exteriör och interiör renovering
Renovering och reparation av tornrum. Översyn av plåttak byte av plåt-
och trädetaljer
Tilläggsisolering av kyrkans tak över kyrkorum och sakristia
Fasadrenovering med lagning av putsskador samt kalkavfärgning
Inrättande av toalett i vapenhuset
Kyrkan målas invändigt väggar kalkfärgas och fönster ommålas såväl
in- som utvändigt
Belysning till tornets urtavlor
Utökad belysning samt ommålning
- 1992 - Ny kororgel samt utökning av korgolvet
- 1994 - Utvidgning av kyrkogården
- 1998 - Kyrkans dopfont flyttas från korets södra del till dess norra
- 2000 - Korsen på porthuskrönen ersätts med nya
- 2001 - Psalmtavlor konserverade, bättring av förgyllningen
- 2002 - Konservering av medeltida krucifix